

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕЗАКІНЧЕНИХ РЕЧЕНЬ

Незакінчені речення (далі – НР) як своєрідні синтаксичні конструкції характеризуються не тільки властивою для них структурною, змістовою та інтонаційною незавершеністю, але, як і будь-які інші речення, мають формально-граматичні, семантико-синтаксичні та комунікативні ознаки (1). Серед них виділяються такі семантичні особливості:

1. Наявність у НР вербально невираженої семантики, або підтексту (2; 3; 4; 5; 6; 7).

Це одна із найголовніших властивостей НР. Структурно, семантично та інтонаційно закінчені речення можуть (хоч і необов'язково) передавати вербально невиражені підтекстні значення. Підтекст у них вирізняється факультативним характером. Наявність імпліцитного значення у НР – об'єктивне і закономірне явище, яке постійно супроводжує ці синтаксичні конструкції, оскільки незавершеність речення обов'язково призводить до перекладу частини його інформативного значення у підтекст. Наприклад:

Якраз останній промовець скінчив своє слово. Якраз починали забивати труну (оті особливі удари у вічність); ви чуєте, як жінка безнадійна скрикує, обриваючи фразу:

– Промінчику мій! Пожди! Я ж тебе так!... (А.Любченко);

За ніч одну посивіли черешні.

Ну як ви так... навіки... навесні...

Відкрито двері вічності й сінешні (Г.Турелик);

Інокентій Вольфович протер очі:

– Не впізнаю... впізнаю. Хто ви?

– Іван я, ну, там три подвиги... Згадали? (В.Тарнавський).

У всіх наведених вище прикладах є окремі семантичні елементи, які не одержали вербального вираження. Це зумовило виникнення імпліцитності в їх загальному інформативному значенні, появу підтексту.

2. Актуалізація підтекстного значення у НР.

Використання підтексту у процесі спілкування завжди розраховане на його актуалізацію. При цьому важливу роль відіграє пресупозиція (8, 43 – 59; 9, 48 – 75). Підтекст може бути присутнім при вживанні будь-якого типу речень. У НР, як і в інших синтаксичних конструкціях, завжди в першу чергу актуалізується найбільш важливий елемент думки, і, відповідно, член чи члени речення. Проте способи його актуалізації у НР і в закінчених реченнях різко відрізняються. Якщо у власне реченнях (структурно, семантично та інтонаційно закінчених) актуалізації піддаються ті його елементи (елемент), які вербально виражені, то в НР, як правило, такі компоненти речення є лексично не вираженими і знаходяться в підтексті. Таке явище пов'язане з тим, що в НР вербально матеріалізована думка нійчастіше набуває другорядного значення, тоді як невербалізована виступає як основна. У результаті цього головною метою у такому реченні-висловлюванні є вираження імпліцитного значення – підтексту. Наприклад:

... Батько, побачивши, що дитина напрочуд біла вдалася, накинувся на нещасливу матір з лайкою, погрозою і бійкою за зраду. Стара мати нещасної задля свого віку відповідно до звичаю найбільше шанована між циганами, хоронила її диким криком і лайкою, кидаючись вихром між нею та Раду, коли тим часом цигани – чоловіки ставали чи не всі по стороні зраженого мужа – старшини: обезчестила цілу громаду чистої циганської крові вже першим сином, бодай би до рання не дочекала – гомоніли і проклинали водно за роз'ятреним батьком і проводирем, що кипів з обиди і жажди за помстою, погрожуючи заєдно п'ястуком між циганами, котрі зібравшись біля шатра проступниці, повторяли, мов з одних уст, слова свого старшини: "Вже першим сином!.." (О.Кобилянська);

... А з тобою, царю... – дзвінко пролунав голос Полуботка, вдарився в стіни

каземату, і здригнулися кати та власть імуші. – З тобою, царю, за невинне страждання моє і земляків моїх будемо судитися в нелицевірного судді, Бога нашого: скоро станемо перед ним, і він розсудить Петра з Павлом! (Р.Іваничук).

Однак зауважимо, що актуалізація підтекстного значення у НР можлива тільки за умов врахування їх функціонально-семантичних властивостей, а, особливо, ситуації мовлення та широкого контексту. Інакше неправильно сприймається комунікативне призначення речення, викривлюється його актуальний зміст, що призводить до багатозначності сприйняття, або й взагалі до втрати смислу. Разом з тим, вербалізована частина висловлювання у цій ситуації може бути помилково зарахована до одного із типів структурно та семантично завершених речень. Наприклад:

– Так, так, я вас слухаю!

– Ви знаєте?.. Ви знаєте?.. – затнувся Микулка й ураз не міг слова мовити далі.

– Що ви хотіли?...

– Ви знаєте, що у вас є син... (І.Чендей).

НР “Ви знаєте?..” (якщо не розглядати його у контексті функціонально-семантичних особливостей) може сприйматися як завершене речення із значенням “ВИ знаєте” (а не хтось інший) або “ви ЗНАЄТЕ” (а не не знаєте), де актуалізуються компоненти ВИ і ЗНАЄТЕ. Насправді та частина повідомлення (“ЩО...”), яка актуалізується, не одержує вербального вираження.

3. Невідповідність між словесно представленою семантикою і загальним інформативним значенням речення.

Кожне НР характеризується наявністю другого вербально не представленого плану вираження змісту. Це впливає на вербалізовану семантику таких речень, котра, як наслідок, є не тотожною, не еквівалентною загальному інформативному значенню речення. Вона складає не все інформативне значення, а лише більшу або меншу його частину. Це зумовлюється суттю самого підтексту, яка полягає в тому, що “підтекст... базується на інтенційній різниці між висловлюваним змістом і неповідомленим суб’єктивним наміром...” (10, 52).

Таким чином, у НР, на відміну від завершених речень, така невідповідність відзначається постійним характером і, як правило, без особливих зусиль усвідомлюється читачем. Орієнтація тільки на лексичний склад і ту семантику, яку він представляє, є недостатньою, оскільки в цьому випадку речення набуває або зовсім іншого значення, або стає багатозначним. У процесі сприйняття і розуміння змісту висловлювання читач в будь-якому випадку зробить висновок про те, що загальне інформативне значення НР є завжди ширшим, аніж те, яке представлене словесно. Така особливість змушує не обмежуватися тільки поверховою семантикою, яка представлена лексичним матеріалом речення, а вникати в затекстну, словесно не виражену семантику – у підтекст. Наприклад:

Я згадала недавній свій жарт про весілля з Куком і спитала, чи не трапилось із ним того, що з Онегіним. Коли Татьяна була вільна, він її відштовхував, як вийшла заміж... Ну, ясно: історія повторюється (М.Хвильовий).

У поданому прикладі вербалізовані семантичні елементи “Коли Татьяна була вільна, він її відштовхував, як вийшла заміж”, тоді як загальне інформативне значення речення – “Коли Татьяна була вільна, він її відштовхував, як вийшла заміж, то упадав за нею”;

Тепер, знаєте, називається чоловік безробітним і на біржі записаний, особливо жінчини, а в самої... (В.Підмогильний).

У прикладі вербалізований семантичний компонент частини речення “а в самої”, тоді як загальне інформативне значення цієї частини – “а в самої і робота, і гроші є”;

– Тобі добре. Ти – один. Знявся та й пішов, а он Тимкові... (Г.Тютюнник).

У цьому прикладі матеріально представлений семантичний компонент частини речення “а он Тимкові”, в той час як загальне її інформативне значення – “а он Тимкові із сім’єю як бути”.

Щодо невідповідності між вербально представленою семантикою і загальним інформативним значенням НР, то тут простежується така закономірність: чим більше зростає роль імпліцитності і, відповідно, зменшується роль експліцитних, вербалізованих

компонентів, тим більше поглиблюється, збільшується різниця між словесно представленою семантикою і загальним інформативним значенням НР. Наприклад:

– Розумію, – пошкандибала до виходу жінка. – Діло серйозне, раз з Києва...

(Ю.Щербак) – загальне інформативне значення “Діло серйозне, раз з Києва приїхали”;

– ... Допізна сиділи зі мною хлопці, то ще не так моторошно було, а коли я лишився сам... (П.Колесник) – загальне інформативне значення “Допізна сиділи зі мною хлопці, то ще не так моторошно було, а коли я лишився сам, то зовсім страшно (моторошно) стало”;

– Про всякий, значиться, случай? – усміхнувся Ілько.

– Та то... вже... (В.Винниченко) – загальне інформативне значення “Та то вже не твоє діло (... не твоє, а моє діло; ... моє діло і т.п.)”.

4. Зумовленість загального інформативного значення НР інтра- та екстралінгвістичними факторами.

Виникнення і актуалізація підтексту та загального інформативного значення НР перебуває у тісній взаємозалежності з інтра- та екстралінгвальними факторами, які, разом з тим, виконують ще й підтекстоутворюючу функцію. Ці ж фактори сприяють також виявленню, сприйняттю та розумінню підтексту, виконуючи таким чином функцію виявлення підтексту.

До інтралінгвальних факторів відносимо всі мовні одиниці, які отримують вербальне вираження. Таким чином, сюди відноситься контекст, у якому знаходиться НР. Завдяки навколишньому контексту, який уможлиблює умовне відновлення невербалізованих компонентів синтаксичної структури, можна визначити і ті елементи загального інформативного значення, котрі не одержали словесного позначення в межах даного НР. Наприклад:

– ... Думаєте, я не любив? Я так поважав Анну, як своє серце! Мене ще відтоді серце не переставало боліти! Мене забрали служити...

– Правду кажеш! – ніби пробудився з якогось заціпеніння Петро Волосан. – Ми йшли разом служити! Але тебе нога боліла! Гіпс наклали, а мене на море брали. І мене Маруся проважала, та не дождалася!... (С.Пушик);

Г р и ц ь к о (сам)

О боже! Як вона мене кохає!

А я? І я її люблю, але ж...

Як бачу личенько її вродливе,

Як чую любий голос, дужу мову,

Як слухаю пісень її чудових,-

То знаю,що вона з усіх найкраща,

І я тоді люблю її без міри.

Але чому, як я її не бачу,

Моє кохання наче замирає? (В.Самійленко);

– А то вже питайтесь онука мого, Михася. Він ту зозулю примусив кувати, – відповідала баба Устина. – Стільки літ мовчала, а це, як бачите... – Вона позирнула на годинник і тицьнула в нього пальцем: – О, о, слухайте, зараз буде кувати!.. (В.Земляк).

До інтралінгвальних факторів відносимо також ті способи передачі загального інформативного значення, якими є стійкі вирази та речення фразеологічного типу. Причому до стійких виразів ми відносимо “фразеологічно (і/або граматично) закріплені сполучення слів, які набувають в мові, більшою чи меншою мірою, особливостей фразеологічної одиниці” (11, 93). Незавершеність таких синтаксичних одиниць не заважає читачеві або слухачеві відновлювати невербалізовані елементи як у семантичній, так і в граматичній структурі речення. Наприклад:

– ...О, про вовка промовка... Біжить! (Є.Гуцало);

Вона ж подумала, що, може, й справді їм сьогодні не варто йти в гості. Василь Федорович мовби й заспокоївся, але хто зна, що в нього на серці. Там же чимало вип'ють. А він такий, що під важку руку... Ні, краще не йти (Ю.Мушкетик);

Сини нас потішають:

Ось... воля і земля.

А що за тую волю

Та безкінечна кров...

Мовчать. В очах їх сльози (П.Тичина).

Екстралінгвальні фактори сприяють адекватному сприйняттю і розумінню підтексту в НР. До них відносимо ситуацію мовлення (всі ті об'єктивні умови і обставини, які супроводжують мовленнєву діяльність), а також спільні знання співрозмовників, або читачів, щодо предмета мовлення, явищ дійсності, інших співрозмовників і т. п. Сюди ж належать і паралінгвістичні засоби: особливості вимови, міміка, жести, фізичні характеристики співрозмовників і т. д., які також включаються в спілкування і служать опорою для сприйняття невербалізованої інформації. Наприклад:

– У мене, бачите, не тільки копія судової палати, а план, план на цю землю є– все, а вони нахрапом беруть.

– І приговор,– вставила стара.

– Не мають права!– рішуче сказав Короп.– План, де все видно, друге по суду доказано, а...

На столі з'явилася пахуча гречана каша з молоком ситим, і розмови про землю на хвилину урвалися... (Г.Косинка);

– Що?! Та я тобі... та ти знаєш... І він – тепер уже не було сумніву, що це дійсно він – зробив крок уперед і шарпнув з плеча гвинтівку (І.Качуровський);

– А ви знали цього?.. – Шершун косо позирнув на череп (Р.Федорів).

Отже, незакінчені речення характеризуються властивими їм семантичними особливостями, які виокремлюють такі синтаксичні одиниці з поміж інших речень, зумовлюють використання НР як своєрідного засобу формування і формулювання думок, надають висловлюванню емоційно-експресивного відтінку.

1. Питель В.І. Функціонально-семантична структура незакінчених речень у сучасній українській літературній мові: Дис... канд. філол.наук: 10.02.01. – Івано-Франківськ, 2000. – 188 с.
2. Сильман Т.И. Подтекст как лингвистическое явление // НДВШ. ФН. – 1969. – № 1. – С. 84 – 90.
3. Сильман Т.И. Подтекст – это глубина текста // ВЯ. – 1969. – № 1. – С. 89 – 102.
4. Сосновская В.Б. О двух аспектах явления “подтекст”: (к проблеме обучения языку словесного искусства) // Функциональные особенности лингвистических единиц. – Краснодар, 1979. – С. 167 – 171.
5. Унайбаева Р.А. К вопросу о понятии “подтекст” – Сбор. науч. трудов МГПИИЯ им.М.Тореза. Вып. 141. Лингвистика текста. – М., 1980. – С. 72 – 84.
6. Унайбаева Р.А. Некоторые способы выявления подтекста // Сбор. науч. трудов МГПИИЯ им.М.Тореза. Вып. 138. – М., 1979. – С. 222 – 232.
7. Щербина Т.С. Лингвистическая природа подтекста (на материале диалогической речи английской и американской литературы) // Функциональные особенности лингвистических единиц. Вып. 3. – Краснодар, 1979. – С. 171 – 177.
8. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955. – 416 с.
9. Падучева Е.В. Высказывание и его соотносительность с действительностью. – М., 1985. – 270 с.
10. Глаголев Н.В. Экстралингвистическая основа конструирования предложения в речи // НДВШ. ФН. – 1974. – № 2. – С. 49 – 59.
11. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М., 1966. – 607 с.